

З інших юридичних наук

УДК 341.9

СЕНИК О.М., здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук,
кафедра загальної теорії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ ПІЗНАННЯ
ПРАВОВОГО КОНФЛІКТУ**

***Анотація.** У статті здійснено загальнотеоретичний аналіз концептуальних основ методології пізнання правового конфлікту. Охарактеризовано основні наукові методи дослідження сутності та особливостей цього складного соціально-правового феномену. Окреслено шляхи подальшого застосування вибраної методології для загальнотеоретичної характеристики правового конфлікту.*

***Ключові слова:** методологія, правовий конфлікт, метод, методологічний принцип.*

***Аннотация.** В статье проведён общетеоретический анализ концептуальных основ методологии познания правового конфликта. Охарактеризованы основные научные методы исследования сущности и особенностей этого сложного социально-правового феномена. Намечены пути дальнейшего применения выбранной методологии для общетеоретической характеристики правового конфликта.*

***Ключевые слова:** методология, правовой конфликт, метод, методологический принцип.*

***Summary.** The general theoretic analysis of conceptual bases of methodology of cognition of legal conflict is carried out in the article. The basic scientific methods of research of essence and features of this difficult social and legal phenomenon are described. The ways of further application of the chosen methodology are outlined for general theoretic description of legal conflict.*

***Keywords:** methodology, legal conflict, method, methodological principle.*

Постановка проблеми. Будь-яке пізнавальне завдання можна вважати теоретично визначеним лише тоді, коли відомі умови і можливості, які дозволяють якомога більш глибоко, повно і правильно висвітлити предмет дослідження. Іншими словами, пізнавальне завдання завжди потребує методологічного забезпечення.

Проблема правового конфлікту є однією з важливих точок зіткнення низки наук, що надає їй міждисциплінарного характеру. У будь-якому дослідженні відповідальним і складним етапом є постановка методологічної проблеми, оскільки вона задає межі змістових інтерпретацій предмета пізнання. Тож своє завдання (в межах цієї статті) вбачаємо в тому, щоб не лише поєднати методології різних наук у вивченні комплексної проблеми, а знайти способи введення розроблених нових підходів до пізнання в рамки юридичної теорії, надаючи їй статусу (у повному розумінні слова) загальної теорії правового конфлікту.

Стан дослідження проблеми. Феномен правового конфлікту розглядало чимало відомих науковців. Відзначимо праці класиків – Дж. Бертоне, Р. Дарендорфа, П. Козера, Л. Крісберга, Т. Парсонса та ін. Заслужують на увагу і доробки представників сучасної науки: Є. Бабосова, А. Белкіна, А. Дмитрієва, Є. Донченка, В. В. Дружиніна, В. Жаворонкова, А. Здравомислова, Д. Зеркіна, І. Зіміної, А. Карміна, Б. Краснова, В. Сперанського, Є. Степанова, Т. Титаренка, С. Фролова, А. Чумикова, В. Шейнова, А. Шипілова та ін.

Попри значний науковий доробок, досі малодослідженими є питання методології пізнання правових конфліктів.

Мета статті – із загальнотеоретичного погляду проаналізувати концептуальні основи методології пізнання правового конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Тлумачення сутності методології важко вважати задовільними. Типовим є розуміння методології теорії права, яке запропонував А. Венгеров, – сукупність методів і засобів вивчення питань виникнення, функціонування і розвитку права, а також принципи, загальні підходи до цього соціального явища [1].

Вважаємо трактування методології як вчення про методи пізнання надто вузьким. Воно не дозволяє побачити дійсний потенціал різних форм пізнання й організації змісту наших знань у реальному дослідницькому процесі. Тож потрібний інший підхід до проблеми методології, який дасть змогу переосмислити її роль у пізнавальному процесі.

Предметом методології як специфічної сфери теоретичного дослідження має бути усе, що здатне виконувати методологічну функцію, тобто дозволяє реалізувати наш пізнавальний інтерес і досягати поставленої мети, здатне організувати дослідницький процес згідно з вибраним предметом і корегувати його щоразу, коли це необхідно.

Жодне нове знання не виникає поза зв'язком з наявними знаннями про предмет. Методологічне значення сформованої сукупності знань про предмет для здобуття нових знань неоднакове в різних сферах теоретичної думки. Це значення є безперечним для природних, точних наук, але істотно обмежене для сфери соціальних наук. Вагоме методологічне значення мають концептуальні ідеї. Вони є початковими судженнями про предмет, його програмними припущеннями, передбаченнями. Найчастіше такі судження висвітлюють відповідні гіпотетично конкретні характеристики предмета, які потім стають ключовими в організації інтелектуального процесу. Концептуальні ідеї у “згорнутому” вигляді містять розуміння змісту предмета дослідження, виступають своєрідною інтелектуальною рушійною силою пізнання.

Концептуальні ідеї визначені в тому сенсі, що завжди стосуються конкретного предмета. Однак породжуються і конструюються вони поза теорією про цей предмет. Концептуальні ідеї задають єдине змістове поле дослідження, межі розуміння предмета. Вони також визначають і саму організацію пізнавального процесу, формування понятійного інструментарію і початкового етапу дослідження.

Для пояснення того, що мається на увазі, доцільно визначити деякі концептуальні ідеї, які дають змогу розглянути правові конфлікти в гранично широкому смисловому контексті: а) у процесі пізнання правових конфліктів відповіді на запитання залежать не лише від самого предмета, а й від способу постановки питань. Щоб осягнути природу і сутність правового конфлікту, потрібно знайти адекватний предмету понятійний і категорійний інструментарій, сформований з урахуванням законів логіки; б) філософсько-правове розуміння правового конфлікту розкривається в категоріях та ідеях правосвідомості; в) джерело правових конфліктів має бути віднайдене в самому праві; правовий конфлікт має бути зрозумілий як заданість правовому досвіду; г) дійсний правовий конфлікт завжди конкретний; тільки діалектика у змозі розв'язати проблему початку правового конфлікту у філософському сенсі, тобто визначити початок правового конфлікту в тому внутрішньому імпульсі, який оживляє право; д) правовий конфлікт потрібно розуміти як універсальну характеристику соціальної реальності.

Важливим складником методології є принципи, які можна розуміти як розумові передумови, пізнавальні алгоритми теоретичного усвідомлення предмета. Вони не є констатацією реальності, а слугують допустимими умовами проникнення у предмет. Ці

принципи дозволяють конструювати “сміслову” модель предмета в результаті його теоретичного пізнання.

Методологічні принципи покликані привести пізнавальний механізм у дію і погодити пізнавальний процес, з одного боку, із специфікою предмета, а з іншого – з концептуальними ідеями (чи моделями). Вибір методологічних принципів значною мірою зумовлює результат дослідження. Наприклад, твердження, що окремі юридичні науки є лише відносно самостійними формоутвореннями єдиного для всієї юридичної науки поняття права, породжене застосуванням принципів формально-логічного мислення. Подібні твердження характерні для правового стилю мислення.

Зрозуміло, принципи, що входять до конкретної методології, не є однорідними. Можна виділити щонайменше чотири їх групи, зв'язок яких має загалом ієрархічний характер.

До першої групи належать принципи, які дозволяють розрізнити в об'єкті конкретний предмет пізнавального інтересу і які відображають специфіку інтелектуального підходу до предмета. Наприклад, принцип історизму дає змогу створити теорію, яка вивчає правові конфлікти в хронологічному і динамічному аспекті; формаційний підхід – виразити суть правових конфліктів у контексті економіко-політичних стосунків; цивілізаційний підхід – зрозуміти істотність культурно-духовного чинника в конфліктах.

До другої групи входять принципи, що дозволяють виявити зв'язок предмета конкретної теорії з іншими предметами; вони спрямовані на виявлення міждисциплінарних залежностей, на вивчення об'єкта в його цілісності. Жодна окрема теорія, зокрема юридична, не відображає феномену в його повноті і цілісності, це завжди лише фрагментарне висвітлення. Природне ж прагнення дослідника виразити феномен в єдності його сторін і властивостей закономірно приводить до утворення більш загальних теорій. Дотримання таких методологічних принципів дає змогу уникнути ототожнення досліджуваного феномену з однією з його сторін, що виступає предметом окремої науки. До цієї групи можна зарахувати принцип єдності матеріального, соціального і духовного аспектів суспільного життя, принцип взаємної визначеності форм суспільної свідомості тощо.

Третю групу складають принципи, що реалізуються безвідносно до специфіки предмета і відображають закони мислення, характерний для того чи іншого предмета стиль. Ці принципи сукупно і становлять механізм входження в пізнання предмета. Такими є, наприклад, принцип актіалізму (що дозволяє розглядати предмет на будь-якій стадії його історичного розвитку як ідентичний самому собі), принцип раціоналізму (що робить предмет “прозорим” для теоретичного пізнання, яке обмежується засобами понятійного мислення), принцип редукаціонізму (що встановлює відповідну залежність характеристик предмета на основі виділення визначального моменту реальності) тощо.

Четверту групу становлять принципи, пов'язані з утворенням адекватної предмету форми мислення (правової, моральної, політичної, естетичної, релігійної або іншої). Можна сказати, що вони є механізмами зближення дослідника з предметом дослідження. На цьому рівні дослідник будь-якого предмета з огляду на саму логіку пізнання вимушений вдаватися до значних узагальнень.

Треба зауважити, що відбір методологічних принципів, зазвичай, обмежується принципами перших двох рівнів, у ліпшому разі – третім рівнем. До вияву принципів четвертого рівня справа, як правило, не доходить. Однак повноцінне теоретичне пізнання предмета неможливе поза системним зв'язком принципів усіх рівнів. Саме дотримання вимоги повноти методологічних принципів унеможливить багато

пізнавальних проблем. Тож і фундаменталізація теорії правового конфлікту можлива тільки на шляху самовизначення в контексті принципів четвертого рівня [5].

Засобами розкриття, розгортання і систематизації змісту предмета слугують методи пізнання, які є вторинними щодо вже описаних методологічних принципів. Вони не пов'язані із завданням виділення специфіки предмета, із формулюванням пізнавальних завдань. У розділах праць, присвячених опису вживаних у дослідженні методів, усе зводиться переважно до традиційного перерахування методів наукового пізнання, як-от: індукція, аксіоматизація, формалізація, аналіз, експеримент тощо. Вони універсальні і можуть бути застосовані в будь-якому пізнавальному процесі. Але якщо при цьому поза увагою виявляються умови і засоби зведення цих методів у систему, то не буде чіткого уявлення про реальну форму організації пізнання. Досить часто системоутворювальний метод безпосередньо не формулюється. Його наявність можна виявити, лише аналізуючи логіку теоретичних міркувань. Пошук таких методів – завдання методології дослідження.

Залежно від характеру теорії, елементи методології структурують по-різному. Ці структури мають визначальне значення для кожного з елементів в конкретній методології і вказують на специфічність теорії. Так, для емпіричних теорій, експериментальних наук домінують значення має рівень конкретних методів, а також формальні процедури. У них пізнання є процесом поступового нагромадження фактичного матеріалу. У фундаментальних науках, зокрема і в соціальних, вирішальне значення мають концептуальні рівні, панують парадигми, інтелектуальні установки і цінності. У філософії ж цей концептуальний рівень стає винятковим і самодостатнім предметом пізнання. Тому й висновки філософії мають універсальний характер, тож і вона в повному розумінні слова є методологією будь-якого пізнавального процесу [2].

Загальна теорія правових конфліктів належить до теорій змішаного типу: у ній є фундаментальний рівень, який має філософські підстави, і рівень прикладний, на якому можуть розгортатися майже всі методи емпіричного аналізу.

Нерозривність предмета і методу очевидна. Пошук методів зумовлюється ідеєю предмета (у нашому випадку – ідеєю конфлікту), саму ж цю ідею неможливо виявити поза відповідними методами. Думка цілком зрозуміла, проте така логічна конструкція мало що пояснює стосовно характеру зв'язку предмета і методу та не дає відповіді на питання про універсальний зв'язок предмета і методу. Щоб зробити це, потрібно заздалегідь роз'яснити декілька моментів.

По-перше, характер зв'язку предмета і методу залежить від того, з якою теорією маємо справу. Будь-яка наукова теорія звернена до реальності, пов'язана з об'єктивно наявним предметом, породжується ним. Тому в науці, звичайно ж, предмет первинний щодо методу. Наука завжди предметна, а предмет виступає як пізнавальне завдання.

Інакше треба ставити питання стосовно методології як теорії методу. Методологія пов'язана з виявленням й аналізом механізмів пізнання, спрямованого на свій предмет. Методологія покликана розглядати форми організації пізнання і визначати те, як ці форми пов'язані зі змістом уявлень про предмет. Методологічне пізнання не предметне, а структуроутворювальне [6]. Іншими словами, методологічне пізнання живе ідеалізованими пізнавальними процесами і виражає їх своєю логікою, відмінною від логіки предметного пізнання.

По-друге, теоретичне пізнання не є лише віддзеркаленням предмета, однак завжди конструє його. Будь-яка наукова теорія рано чи пізно зацікавлюється пов'язаністю власного предмета з іншими предметами, уведенням свого предмета до ширшого змістового контексту. Усе це зумовлює потребу виробити загальнонаукові методи.

Метод має бути погоджений з природою предмета. Якщо методологія адекватна предмету, то в підсумку можемо одержати знання, які мають об'єктивні і сутнісні характеристики. Порушення принципу адекватності, особливо у сфері соціальних теорій, дуже поширені. Такий фактичний стан справ вимагає чіткої постановки проблеми адекватності методології і, мабуть, нових підходів до розв'язання означеної проблеми.

Очевидно, що питання про адекватність методології не стосується сукупності концептуальних ідей, які містяться в ній, оскільки ті є непохитними за будь-якого повороту дослідження, навіть за кардинальної зміни інтелектуально-духовної позиції. Вони є умовами пізнання предмета, але не дотичні до власне пізнавального процесу. Проблема адекватності методології виникає, коли ми звертаємося до сфери принципів, методів і засобів пізнання, які покликані змістово наповнити концептуальні ідеї й інтелектуальні інтуїції [6, с. 46].

Адекватною буде така методологія, яка не просто дозволяє досліджувати предмет і погоджувати результати пізнання з початковими ідеями, а й виражати своєрідність самого предмета, своєрідність стратегії його пізнання і конструювання. Адекватним буде пізнання, принципи і методи якого специфічні саме для конкретного предмета. Якщо, скажімо, принципи і методи пізнання права не є специфічними, то ми можемо що-небудь сказати про право тільки в його взаємозв'язку із соціально-духовною реальністю і тільки відштовхуючись від того, що відмінності права вторинні, похідні від інтегруючих характеристик ширшої предметної сфери. До прикладу, принцип історизму не специфічний для філософії права, ріднить її із соціологією та історичною теорією, а тому власне філософського розуміння правового конфлікту не дасть. Принцип єдності історичного і логічного в явищі має універсальний характер, відповідно, може пояснити феномен правового конфлікту.

Потрібно відрізнити питання про застосовність методу або принципу від питання про їх адекватність предмету дослідження. У юридичній теорії уже на початку дослідження, як правило, зазначають про діалектичний метод; у філософії нерідко використовують фактологічний та ілюстративний методи [3, с. 135]. Звичайно, до конкретного предмета можна застосувати майже будь-які методи і принципи, зрештою, як і одержати різні позитивні або негативні результати. Таку здатність конкретної методології можна пояснити пізнавальною установкою на єдність і загальну пов'язаність моментів реальності, установкою на сприйняття властивостей реальності в їх універсальності. Проте самостійність теорії починається тоді, коли вона звертається до особливостей досліджуваного феномену. Отже, загальні характеристики предмета не дозволяють повною мірою досягти пізнавальної мети.

Критерії доцільності тих або інших методологічних принципів і методів у конкретній теорії досить розмиті. Однозначно стверджувати, що той чи інший метод доречний або недоречний у цій теорії, можна тільки в поодиноких випадках. Проте в будь-якій конкретній методології можна виявити й абсолютно чіткі межі, які не можна переступати. Ці межі визначені не лише предметом теорії, а й її характером.

Ідеться передусім про особливості філософської, загальнонаукової і конкретно-наукової методології. Беззаперечним видається те, що діалектика, будучи специфічно філософським методом, не може вважатися адекватною для будь-якої нефілософської теорії, і це попри те, що в науці вказівка на неї як на інструмент конкретного дослідження має загальне значення. Винятку не становить і юридична теорія, хоча нерідко трапляється твердження, що діалектичний метод необхідний та обов'язковий у юридичному дослідженні.

Сучасна діалектика – це методологія світобачення. Вона є інтелектуальним горизонтом і механізмом філософствування. Будучи уведеною в пізнання особливостей предмета, діалектика вульгаризується. З одного боку, будь-який конкретний предмет, процес, подія набувають змісту фактичних підтверджень загальності природних або соціальних закономірностей, відіграють роль ілюстрацій до розсуду; з іншого – уведення до змісту знання про предмет універсальних рис дійсності стає вказівкою на граничну глибину пізнання сутності цього предмета. Проте це лише ілюзії наукового пізнання [4, с. 66].

Якщо конкретна теорія (зокрема юридична) намагається нав'язати пізнанню свого предмета категорійне мислення, то, по-перше, рано чи пізно вона перетворюється на «жонглювання термінами». По-друге, у самій філософії неадекватними будуть будь-які методи і принципи, побудовані на ототожненні ідеї предмета, явища, процесу з конкретним предметом, явищем, процесом. Можна як завгодно докладно вивчати право конкретних народів, в окремих країнах, на різних етапах їх розвитку; можна нашукати чимало фактичного матеріалу про правове життя людей, про особливості виникнення і практику вирішення правових конфліктів, однак так і не дійти до ідеї, яка синтезує почате, надає правового сенсу кожному окремому факту, події, процесу.

Власне, роль факту, прикладу, емпіричної бази пізнання в осмисленні предмета не можна переоцінювати і в будь-якій іншій теорії. Будучи зовні визначеною сукупністю вихідних ідей, вони мало що можуть додати до вже наявного знання про предмет. І навпаки, методи абстрактного, теоретичного аналізу предмета малоістотні для проведення емпіричних досліджень.

Чітке уявлення про інтегруючі характеристики вибраної методології в змозі допомогти реконструювати або передбачити конкретний пізнавальний процес. Наприклад, визначення юридичного методу як способу пізнання з позиції і в межах поняття права підказує, що юридична теорія, у цьому випадку, виявляється лише способом розуміння права в реальності.

Коли правознавці починають описувати юридичний метод, тоді виявляється, що загалом він – специфічний загальнонауковий метод і що методи інших наук використовуються як прийоми юридичного пізнання. До прикладу, методи моделювання чи експерименту як компоненти юридичного методу виявляються юридичним моделюванням і юридичним експериментом. Іншими словами, процедура пошуку адекватної методології пов'язана з небезпекою простого перейменування загальнонаукових або конкретно-наукових методів за допомогою вказівки на специфічний предмет.

Із сказаного випливає, що проблема адекватності методології є дуже актуальною для юридичної теорії. Не можна вважати теорію повноцінною й адекватною, якщо її методологія не означена, якщо специфічного погляду на предмет не визначено.

Проведений порівняльний аналіз дозволяє стверджувати, що юридичний, соціологічний і філософський підходи до розуміння феномену правового конфлікту, з методологічного погляду, істотно відрізняються: у юридичній методології переважають методи і засоби теоретичного пізнання на основі домінування формально-логічного компонента; у соціологічній методології – загальнонаукові методи змістовного пізнання; у філософсько-правовій методології – методи діалектики і категорійного аналізу. Сукупно вони дозволяють виробити синтетичний погляд на предмет, пізнати його в усій повноті виявів. Це означає також, що обмеження пізнання предмета однієї з наявних методологій закономірно призводить до обмеженого погляду на предмет і формування теорії приватного характеру.

Висновки.

Загалом можна зазначити, що феномен правового конфлікту в контексті кожної з методологій можна розглядати по-різному. Так, логіка підказує, що, з юридичного погляду, правовий конфлікт є наслідком зіткнення прав і обов'язків різних суб'єктів та способом його вираження, зокрема процесуальним; він є вираженням спірної природи об'єктивного (формального) права. Із соціологічного погляду, правовий конфлікт є наслідком закономірного зіткнення різних соціально значущих інтересів людей, соціальних груп; він є однією із форм соціального конфлікту загалом. Із філософсько-правової позиції, правовий конфлікт є виявом соціальної сутності людини, джерелом становлення її самостійності, здатності до правового життя.

Отже, ми означили контури проблеми методології як етапу, що передуює теоретичному аналізу феномену правового конфлікту в аспекті виявлення його природи, логіки і специфічного змісту. Через опис структури й основних елементів методології ми, по суті, визначили шляхи і способи цілеспрямованої і кваліфікованої розробки конкретних методологій загальної теорії правового конфлікту.

Використана література

1. Венгеров А.Б. Теория государства и права. Ч. 1 : Теория права / А.Б. Венгеров. – М., 1998. – Т. 1.
2. Керимов Д. А. Методологические функции философии права / Д.А. Керимов // Государство и право. – 1995. – № 9. – С. 15-22.
3. Нерсесянц В.С. Философия права / В.С. Нерсесянц. – М. : ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – 652 с.
4. Нерсесянц В.С. Юриспруденция : введение в курс общей теории права и государства : для юрид. вуз. и фак. / В.С. Нерсесянц. – М. : ИНФРА-М – НОРМА, 1998. – 288 с.
5. Овчинников Н. Ф. Методологические принципы в истории научной мысли / Н.Ф. Овчинников. – М., 1997. – 294 с.
6. Сырых В.М. Метод правовой науки (основные элементы, структура) / В.М. Сырых. – М. : Юрид. лит., 1980. – 176 с.

~~~~~ * * * ~~~~~